

М. М. Присяжнюк, здобувач
кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх
справ

ТЕОРІЯ УСТАНОВКИ В ТИПОЛОГІЇ ОСОБИСТОСТІ

Окреслено основні підходи до типологізації особистості. Здійснено аналіз провідних персонологічних ідей. На основі узагальнених емпіричних даних грузинської психологічної школи, згідно з теорією установки Д. Узнадзе, запропоновано типологію особистості на основі конфігурації окремих характеристик установок.

Ключові слова: особистість; структура особистості; установка; характеристика установки; властивості установки.

Динамічний розвиток сучасного постіндустріального суспільства вимагає культивування вільної особистості, здатної до самореалізації та самоактуалізації у мінливих соціальних умовах сьогодення. Розвиток особистості визначає і розвиток суспільства. Саме тому проблема дослідження особистості займає провідне місце серед сучасних напрямків психологічної науки.

Проблематика дослідження особистості неодноразово висвітлювалася у наукових працях видатних зарубіжних та вітчизняних вчених: Л. Виготського, Д. Узнадзе, О. Лурії, О. Ковальова, В. Мясіщева, О. Запорожця, П. Гальперіна та інших. Серед визначних зарубіжних персонологів слід згадати З. Фрейда, К. Юнга, Е. Фрома, К. Хорні, Г. Айзенка та ін.. Розроблені вченими психологічні концепції особистості складають багатий теоретичний та практичний досвід.

Дослідження типології особистості має потужний потенціал для вирішення важливих питань психологічної науки. Чітке окреслення типів особистості дає змогу практично спрямувати теоретичний досвід вивчення даного феномену, оскільки «особистістю є соціалізований індивід, котрий утілює найсуттєвіші, соціально значущі властивості» [3, с. 291]. Вивчення типів особистості дають можливість виявити сталі особистісні характеристики, їх розвиток та способи взаємодії, передбачити прояв нових взаємозв'язків, не досліджуваних раніше [6, с. 21].

Так, зокрема, в психоаналітичній персонології З.Фрейда провідне місце відводиться *несвідомому*, як складовому компоненту структури психіки. Субстанція несвідомого містить витіснені переживання, що стримуються за допомогою захисних механізмів. Типи особистості класифікуються відповідно до фіксації на певному етапі розвитку – психосексуальній стадії [6, с. 154–156].

В межах психоаналізу К. Юнгом визначено основною детермінантою розвитку особистості – сферу свідомого. За критерій розподілу типів особистості вченим було взято его-орієнтацію індивіда, а саме інтроверсію та екстраверсію, раціональні психічні явища (мислення) та ірраціональні (емоції, інтуїція, відчуття). «Дві его-орієнтації та чотири психологічні функції, взаємодіючи, утворюють вісім різних типів особистості» [6, с. 204].

А. Адлер, трансформувавши класичні психоаналітичні ідеї, ввів поняття *життєвого стилю*, що стало принципово новим підґрунтям для типології особистостей. Типи особистості вченим виокремлюються на основі того, яким чином суб'єкт вирішує основні життєві задачі. Виділяються три основні стратегії вирішення життєвих задач – стратегія уникнення, стратегія отримання та стратегія управління, на основі яких і виокремлюються основні типи особистості [6, с. 172–173]. Згідно з концепцією особистості А. Адлера центральна увага приділяється почуттю неповноцінності та механізмам його подолання. Фактично кожний поведінковий акт має латентний намір подолання означеного комплексу з метою формування, усталення та зміцнення почуття переваги. Комплекс неповноцінності розвивається з раннього дитячого віку на підґрунті неповноцінності організму та надмірної опіки або відчуження з боку батьків. Окреслені обставини активізують дію гіперкомпенсації, на основі якої формується та розвивається комплекс надмірності в більш старшому віці [6, с. 169].

В рамках гуманістичного радикалізму Е. Фром поділяв типи особистостей за рівнем соціального інтересу та механізмами біофілії (прагнення до живого) та некрофілії (прагнення до мертвого). Дихотомія цих механізмів визначає рівень, вид агресії та прояв соціального інтересу окремих типів. Е.Фром класифікував типи особистості відповідно до форми

взаємодії індивіда з соціумом: рецептивні, експлуатуючі, накопичуючі, ринкові та продуктивні типи.

Г. Айзенк створив типологію особистостей взявши за основу 4 параметри – інтроверсію, екстраверсію, стабільність, невротичність. У результаті Г. Айзенк описує 4 категорії людей, на основі вираженості двох незалежних параметрів. «Кожна категорія, включаючи складові риси, є результатом комбінації високого та низького рівня інтроверсії та екстраверсії з високим або низьким рівнем стабільності та невротизму» [6, с. 317].

Представники радянської школи наголошували на важливості розвитку психічних процесів та окремих рис особистості в процесі діяльності. Особлива увага приділялася поняттю «індивідуальність» [4].

К. Платонов розглядав особистість як структурно-динамічну систему, яка характеризується сталістю, стійкістю, упорядкованістю. Всі риси особистості розподіляються на 4 групи: соціально зумовлені особливості, які включають направленість особистості; особистий досвід, тобто знання, уміння й навички; індивідуальні особливості протікання пізнавальних процесів; біологічно обумовлені особливості, наприклад тип нервової системи.

В теорії А. Ковальова особистість розглядається, перш за все, як цілісність образу в духовній сфері та синтез таких структур як: темперамент, спрямованість та здібності.

Разом із тим, у розмаїтті підходів розуміння внутрішніх детермінант особистості визначний внесок зробив грузинський вчений-психолог Д.М. Узнадзе. Згідно з його теорією основною умовою формування будь якого особистісного утворення є установка.

Установка в загальній психології – це «неусвідомлюваний особистістю стан готовності до певної діяльності чи поведінки» [3, с. 305]. «Установка – це модус суб'єкта під час кожного дискретного моменту його діяльності, це стан, який надає діяльності суб'єкта певну направленість, вносить в цю діяльність специфічну налаштованість діяти саме так, а не інакше» [2].

Дослідження психології установки засвідчують, що крім звичайних психічних фактів, окремих свідомих переживань, існує специфічна сфера психічного, сфера установки – «модусу

цілісного стану суб'єкта», індивіда як системи організованої певним способом, на основі якої виникає діяльність певної направленості. Установка, згідно вчень Д.М. Узнадзе, є закономірним компонентом діяльності, саме як неусвідомлена системна якість. Це активний стан суб'єкта діяльності, не приймаючий форми характерної для змісту свідомості [2].

В дослідженнях грузинських психологів установка, на основі якої виникає будь-яка діяльність з конкретною направленістю, була виявлена як фактор доцільної діяльності, як психологічний зміст взаємодії між конкретною потребою та ситуацією її задоволення. Установка особистості, в якій активізовано певний перцептивний зміст, відіграє значну роль в сприйнятті, загалом в пізнанні людиною дійсності. В цьому сенсі вона становить те, що можна назвати – аперцепцією, в нашому розумінні, тобто аперцепцією не самих уявлень, а всього буття особистості» [2, с. 521]. Установка суб'єкта як основна, визначальна реакція на вплив ситуації в якій йому доводиться ставити та вирішувати задачі [5, с. 25].

На основі емпіричних даних грузинської школи було виявлено, що установка як психологічний конструкт наділена властивостями та характеристиками. Властивості установок визначають можливості самої установки як психологічного явища. До основних властивостей Д.М. Узнадзе відносить іррадіацію – як здатність до перенесення установки, зафіксованої на одному з парних органів на інший, перенесення з однієї сенсорної системи на іншу. Наприклад, установка, фіксована в гаптичній сфері має здатність до перенесення в зорову сферу тощо.

Властивість генералізації уможливорює дію однієї зафіксованої установки в інших умовах. У випадку вироблення в суб'єкта певної фіксованої установки, наприклад установку, що шар справа, менший, ніж шар зліва, то в критичних дослідах виявляється, що ця установка зберігає свою силу і по відношенню до інших предметів, маючих мало спільного з шарами, поширюється наприклад на предмети кубічної форми [5, с. 58].

Слід наголосити, що характеристики установок визначають зміст функціональних станів індивіда на основі виокремлення наступних характеристик: збудливість, стійкість, динамічність, пластичність, константність, стабільність. На основі комбінаторики характеристик установок Д.М. Узнадзе

виокремив чотири основні типи особистості: динамічні, статичні та варіабельні, які в свою чергу діляться на підгрупи стабільних та лабільних.

Динамічні типи вирізняються високим рівнем розвитку об'єктивації, швидкою здатністю активувати свої здібності в умовах актуалізуючи ситуації [5, с. 194]. Мають здатність легкого переключення в напрямку об'єктивованої цілі. Установка представників такого типу характеризується середньою збудливістю (фіксація установки відбувається за 10-15 установочних експозицій), оптимальною кількістю ілюзій, переважають такі характеристики як пластичність та динамічність. Також установка може мати константний, стійкий, стабільний характер, високу здатність до іррадіації.

Статичні типи людей є енергійними членами суспільства, легко справляються з поставленими перед ними задачами, невтомно активні, з високим рівнем внутрішніх протиріч [5, с. 194]. Діяльність детермінована свідомістю, що свідчить про високий рівень об'єктивації. Кожний окремий поведінковий акт строго контрольований. Установки характеризуються високим рівнем збудливості, достатньо 2–3 установочні експозиції. Фіксація установки відбувається в середньому за 5–10 проб. Переважають контрастні ілюзії. Установки за характером грубі, статичні, константні, стабільні.

Варіабельні типи особистостей поділяються на стабільно-варіабельних та лабільно-варіабельних.

Стабільно-варіабельні типи мають високо розвинений рівень потреб. Поведінка таких людей протікає відповідно до установок, що направлені на їх задоволення. Характерне переважання суб'єктивного фактора над об'єктивним. Легко здійснюють акти об'єктивації, проте з деякими труднощами в здійсненні вольових актів. Установці притаманна варіабельність, грубість, динамічна легко змінюється з пластичною на статичну. І така варіабельність характеру та властивостей установок є стабільною в своєму прояві [5, с. 199].

Варіабельно-лабільні типи на відміну від варіабельно-стабільних мають низький рівень потреб. В них можна виявити різні форми протікання установок. В деяких випадках установка може навіть не фіксуватися. Установка має слабку

здатність до іррадіації. Лабільність виявляється в тому, що установка зберігається протягом дуже короткого відрізка часу.

Повертаючись до виокремлених характеристик установки, слід зазначити, що кожна з них має полярність своїх проявів. Це дозволяє нам доповнити та розширити класифікацію особистостей, відповідно до варіантів констеляції характеристик установок. Варіанти комбінацій характеристик подаємо у таблиці 1.

Таблиця 1

		1	2	3	4	5	6
	Характеристика установки	Збудливість (мін. – а; опт. – б)	Стійкість (слаб.-а; стійка-б)	Динамічність (дин.-а; стат.-б)	Пластичність (пласт.-а; груба-б)	Константність (конст.-а; варцаб.-б)	Стабільність (стаб.-а; лаб.-б)
1.	Збудливість (мін. – а; опт. – б)		1а2а	1а3а	1а4а	1а5а	1а6а
			1а2б	1а3б	1а4б	1а5б	1а6б
2.	Стійкість (слабка-а; стійка-б)	2б1б		2а3а	2а4а	2а5а	2а6а
		2а1б		2а3б	2а4б	2а5б	2а6б
3.	Динамічність (динамічна-а; статична-б)	3б1б	3б2б		3а4а	3а5а	3а6а
		3а1б	3а2б		3а4б	3а5б	3а6б
4.	Пластичність (пластична-а; груба-б)	4б1б	4б2б	4б3б		4а5а	4а6а
		4а1б	4а2б	4а3б		4а5б	4а6б
5.	Константність (константна-а; варіабельна-б)	5б1б	5б2б	5б3б	5б4б		5а6а
		5а1б	5а2б	5а3б	5а4б		5а6б
6.	Стабільність (стабільна-а; лабільна-б)	6а1а	6б2б	6б3б	6б4б	6б5б	
		6б1б	6а2б	6а3б	6а4б	6а5б	

В таблиці подано констеляції характеристик установок, які будуть наявними у окремих типів особистостей, а саме: слабка збудливість та нестійкість (1а2а); слабо збудлива, але стійка (1а2б); мінімальна збудливість і динамічність (1а3а); мінімальна збудливість і статичність (1а3б); мінімальна збудливість і пластичність (1а4а); мінімальна збудливість і грубість (1а4б);

мінімальна збудливість і константність (1а5а); мінімальна збудливість і варіабельність (1а5б); мінімальна збудливість і стабільність (1а6а); мінімальна збудливість і лабільність (1а6б); нестійкість і мінімальна збудливість (2б1б); нестійкість і оптимальна збудливість (2а1б); нестійкість і динамічність (2а3а); нестійкість і статичність (2а3б); нестійкість і пластичність (2а4а);

нестійкість та грубість (2a4б); нестійкість і константність (2a5a); нестійкість і варіабельність (2a5б); нестійкість і стабільність (2a6a); нестійкість і лабільність (2a6б); оптимальна збудливість і статичність (3б1б); оптимальна збудливість і динамічність (3б1a); статичність і стійкість (3б2б); динамічність і стійкість (3a2б); динамічність і пластичність (3a4a); динамічність і грубість (3a4б); динамічність і константність (3a5a); динамічність і варіабельність (3a5б); динамічність і стабільність (3a6a); динамічність і лабільність (3a6б); оптимальна збудливість і грубість (4б1б); оптимальна збудливість і пластичність (4a1б);

грубість і стійкість (4б2б); пластичність і стійкість (4a2б); грубість і статичність (4б3б); пластичність і статичність (4a3б); пластичність і константність (4a5a); пластичність і варіабельність (4a5б); пластичність і стабільність (4a6a); пластичність і лабільність (4a6б); оптимальна збудливість і варіабельність (5б1б); оптимальна збудливість і константність (5a1б); варіабельність і стійкість (5б2б); константність і стійкість (5a2б); варіабельність і статичність (5б3б); константність і статичність (5a3б); варіабельність і грубість (5б4б); константність і грубість (5a4б); константність і стабільність (5a6a); константність і лабільність (5a6б); мінімальна збудливість і стабільність (6a1a); оптимальна збудливість і стабільність (6a1б); лабільність і стійкість (6б2б); стабільність і стійкість (6a2б); лабільність і статичність (6б3б); стабільність і статичність (6a3б); лабільність і грубість (6б4б); стабільність і грубість (6a4б); лабільність і варіабельність (6б5б); стабільність і варіабельність (6a5б); лабільність і збудливість оптимальна (6б1б); стабільність і стійкість (6a2б); стабільність і статичність (6a3б); стабільність та варіабельність (6a5б).

Таким чином, визначення констеляції основних характеристик феномену установки надасть змогу детальніше прогнозувати направленість діяльності особистості, поведінкові реакції тощо. Проте в емпіричних дослідженнях варто використовувати узагальнену типологію Д.Н. Узнадзе.

Разом із тим, докладний аналіз всіх зазначених типів виходить за межі нашого дослідження, але слід зазначити, що навіть побудова типології особистості на основі базових характеристик установок, таких як швидкість її формування та тривалість її фіксації дозволяє виокремити чотири типи особистості:

1. Особистість, у якій швидко формуються установки та закріплюються на тривалий час.

2. Особистість, у якій швидко формуються, однак так само швидко й згасають установки.

3. Особистість, у якій установки повільно формуються, однак зберігаються на тривалий термін.

4. Особистість, у якій установки повільно формуються, проте швидко втрачаються.

Така, навіть поверхнева типологізація дає можливість аналізувати індивідуальні особливості формування не тільки поведінкових, але й більш складних, соціально-психологічних установок. Відповідно, діагностика приналежності особистості до відповідного типу дозволяє:

А) прогнозувати особливості його становлення та соціалізації;

Б) підбирати оптимальні засоби формування та розвитку особистості в процесі організації її навчання та виховання.

Типологія особистостей з позицій теорії установки Д. Узнадзе виявляє важливі обставини людської діяльності, тому окреслення особливостей установок та докладні дослідження їх комбінацій дозволять диференціювати особистісні орієнтації та спрямувати теоретичні дослідження в реальну практичну площину.

Список використаних джерел

1. Прангишвили А. С. К проблеме бессознательного в свете теории установки : школа Д. Н. Узнадзе / А. С. Прангишвили // Бессознательное. Природа. Функции. Методы исследования. – Т. 1 : Тб : Мецниереба, 1965. – 645 с.
2. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2012. – 713 с.
3. Скрипченко Л. В. Загальна психологія : [підруч.] / Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. та ін. – К. : Либідь, 2005. – 464 с.
4. Столяренко О. Б. Психологія особистості : [навч. посіб.] / О. Б. Столяренко. – К. : Центр навч. л-ри, 2012. – 280 с.
5. Узнадзе Д. Н. Психология установки / Д. Н. Узнадзе. – СПб. : Питер, 2001. – 416 с.
6. Хьелл Л. Теории личности (основные положения, исследования и применение) / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер Пресс, 1997. – 608 с.